

QABASAT (A Quarterly Journal on Philosophy of Religion)
Vol.30 / No.118 / Winter 2025
ISSN: 1028-4538
Type of Article: Reserch Article
<https://qabasat.iict.ac.ir>

Religious Studies: Challenges and Imperatives in the Thought of Ayatollah Khamenei

Mohammad Safar Jebraili

Associate Professor, Department of Kalam, Research Institute for Islamic Culture and Thought.
Qom. Iran.

Email: ms1346@yahoo.com

Citation Jebraili, M (2025) Religious Studies: Challenges and Imperatives in the Thought of Ayatollah Khamenei. Qabasat, 30 (4) (118), 83-115.
 [10.22034/qabasat.2026.735039](https://doi.org/10.22034/qabasat.2026.735039)

Received: 20 April 2024

Accepted: 6 January 2026

Abstract

“Religion” refers to a program, path, school, or ritual sent to people by God through a messenger. “Religious studies” is the study and examination of religion. “Problem analysis” refers to the identification of shortcomings, threats, and obstacles that actually or potentially endanger a correct understanding of religion. “Imperatives” are appropriate and necessary solutions to overcome these challenges. Throughout history, the study of religion has always encountered such challenges, and corresponding imperatives have been proposed to address them. The widespread presence of cyberspace and access of diverse individuals—although often devout, concerned, and sincere—who sometimes lack classical scholarly training as recognized experts in visual, oral, and written media, has made the identification of challenges and the provision of imperatives in this field even more urgent.

This study, using an analytical and inferential method, examines the thought of contemporary religious scholars, particularly Ayatollah Seyyed Ali Khamenei, to identify and extract the most significant practical challenges and imperatives in this domain.

Keywords

Religious Studies, Seyyed Ali Khamenei, Contemporary Theology, Challenges, Imperatives.

QABASAT

A Quarterly Journal on Philosophy of Religion
Vol.30 / No.118 / Winter 2025

Copyright © 2024 The Author(s);

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-BY-NC: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en>),

which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

قبسات (فصلنامه علمی در حوزه فلسفه دین و کلام جدید)
سال سی ام / شماره ۱۱۸ / زمستان ۱۴۰۴
ISSN: 1028-4538
نوع مقاله: علمی - پژوهشی
<https://qabasat.iict.ac.ir>

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

محمدصفر جبرئیلی

دانشیار گروه کلام پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. قم. ایران.

Email: ms1346@yahoo.com

استاد به این مقاله: جبرئیلی، محمدصفر؛ (۱۴۰۴). دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. قبسات، ۳۰ (۴)، ۱۱۸-۸۵.

doi: [10.22034/qabasat.2026.735039](https://doi.org/10.22034/qabasat.2026.735039)

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۱

چکیده

«دین» برنامه، مسلک، مکتب و آیینی است که به وسیله پیام‌آوری از طرف خدا برای مردم فرستاده شده است. «دین‌شناسی» مطالعه و بررسی دین است. «آسیب‌شناسی» شناخت مجموعه کاستی‌ها، آفت‌ها و مانع‌هایی که بالفعل یا بالقوه شناخت درست دین را تهدید می‌کند. «بایسته‌ها» ارائه راه‌کارهایی درخور و ضروری برای برون‌رفت از آنهاست. دین‌شناسی همیشه روزگاران با آسیب‌هایی مواجه بوده است. درمقابل برای برون‌رفت از آنها راه‌کارهای بایسته‌ای نیز ارائه شده است. حضور گسترده فضای مجازی و دست‌یابی افراد متنوع و متکثر هرچند دین‌دار، دلسوز و دغدغه‌مند اما گاه بی‌پیشینه از تحصیلات کلاسیک معیار به عنوان کارشناس در رسانه‌های دیداری، گفتاری و نوشتاری، بررسی و کشف آسیب‌ها و ارائه راه‌کارهای بایسته در این حوزه را دوچندان می‌کند. این پژوهش با روش تحلیلی و استنباطی در اندیشه دین‌شناسان معاصر به‌ویژه آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای به کشف و استخراج مهم‌ترین آسیب‌های عینی و بایسته‌های کاربردی این عرصه پرداخته است.

واژگان کلیدی

دین‌شناسی، سیدعلی خامنه‌ای، کلام معاصر، آسیب‌ها و بایسته‌ها.

قبسات

سال سیام
شماره یکصد و هجدهم / زمستان ۱۴۰۴

۸۵

Copyright © 2024 The Author(s);
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-BY-NC: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en>), which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

درآمد

واژه‌های دین‌شناسی و دین‌پژوهی دو اصطلاح رواج یافته در فرهنگ معاصر است که تعریف مشخص و متمایزی از آنها ارائه نشده است. «دین‌شناسی» مطالعه و بررسی دین و «دین‌پژوهی» عنوان عامی برای مجموعه رشته‌ها و شاخه‌های علمی و معرفتی که درباره دین بحث می‌کنند (ر.ک: رشاد، ۱۳۸۹، ص ۳۵). **دین‌پژوهی میرچا الیاده** و **دین‌شناسی آیت‌الله جوادی آملی** از شناخته‌شده‌ترین آثار در این باره‌اند. پرداختن به آسیب‌های دین‌شناسی و دین‌پژوهی در دهه‌های اخیر مورد توجه صاحبان اندیشه و قلم قرار گرفت. استاد مرتضی مطهری در **علل گرایش به مادی‌گری، حماسه حسینی** و مقالات و سخنرانی‌های سال‌های پایانی حیات، آغازگر توجه به این مباحث است. از دهه هفتاد و پس از آن کتاب‌هایی با عنوان **آسیب‌شناسی دین‌پژوهی معاصر** تألیف **عبدالحسین خسروپناه**، **آسیب‌شناسی دینی** به قلم محمد **اسفندیاری** و مقاله‌هایی با محوریت اندیشه‌های استاد **مطهری** منتشر شده است. در این گونه آثار آسیب‌ها یا ناظر به فهم و معرفت یا در مقام عمل یا متوجه دین‌شناسی گروه‌های خاص از دین‌پژوهان، دین‌شناسان و دین‌داران است. نگارنده در نوشتاری با عنوان «**کلام‌معاصر؛ کاستی‌ها و بایسته‌ها**» در **فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات کلامی** (ش ۳۴، پاییز ۱۴۰۰) آنها را در چهار حوزه دانشی، روشی، متنی و اجتماعی تحلیل و بررسی کرده است. **آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای** شخصیت متفکر و اندیشمندی برخوردار از ویژگی‌های متنوع فکری و روشی از جمله دغدغه‌مندی، جامعیت علمی، فعالیت فکری-فرهنگی و اجتماعی، مرجعیت علمی-مذهبی و سیاسی در بیانات و پیام‌های خود به مناسبت و به ضرورت معرفی درست دین به دور از آسیب‌ها و تأکید بر کاربست‌های بایسته‌ها توجه داده‌اند. ایشان با نگاهی بیرونی و با رویکردی اجتماعی و کارگردگرایانه به نقش اثباتی دین در جامعه تأکید دارد و به آسیب‌های واردشده توسط برخی دین‌پژوهان و دین‌شناسان در معرفی دین به جامعه عنایت می‌ورزند و درمقابل به بایسته‌ها تأکید و توصیه می‌کنند. صدور پیام معظم‌له به همایش یکصدمین سالگشت بازتأسیس حوزه علمیه قم با عنوان «حوزه پیشرو و سرآمد» در اردیبهشت ۱۴۰۴ انگیزه تکمیل و نشر این نوشتار را بیشتر کرد. پای‌بندی و توجه

تجربیات

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

بیش از پیش به تحلیل و بررسی ارائه‌شده در کشف و تبیین آسیب‌ها و بایسته‌ها می‌تواند در رسیدن به حوزه پیشرو و سرآمد، توفیق دست‌یابی به دانش کلام «رسا»، «استوار» و دارای «قدرت اقناع» و تقویت و تحکیم باورهای درست و اصیل اعتقادی جامعه مفید، کارساز، راه‌گشا و تأثیرگذار باشد.

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای دین برنامه، مسلک، مکتب و آیینی است که به وسیله پیام‌آوری از طرف خدا برای مردم فرستاده شده است. اقتضای برنامه‌داشتن و مکتب‌بودن وجود «مجموعه و پیکره‌ای از اجزا و بخش‌ها» در سه حوزه «معارف و مقررات حقوقی و اخلاقی» است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/الف، صص ۳۰۹ و ۳۲۳/خامنه‌ای، ۱۳۹۶/الف، ص ۷۳۶). نکته مهم، توجه ایشان به دین در دوران حاکمیت و غیرحاکمیت است. در صورت اول دین با هدف اداره جامعه، مجموعه مسائل زندگی شامل سیاست، حکومت، اقتصاد، ارتباطات خارجی و داخلی و رعایت اخلاق در امور مختلف را مورد توجه قرار می‌دهد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار با روحانیون و مبلغان اعزامی در آستانه ماه محرم، ۱۳۷۶/۲/۱۳). بدیهی است کشف آسیب‌ها و ارائه بایسته‌ها نسبت به هر دوران متفاوت است.

۱. آسیب‌های دین‌شناسی

آسیب‌شناسی به معنای مطالعه و شناخت مجموعه کاستی‌ها، آفت‌ها و مانع‌هایی که به شکل بالفعل یا بالقوه شناخت درست دین را تهدید می‌کند. این نوشتار در صدد کشف و تحلیل کجروی‌های معرفتی و درک و فهم اندیشه‌ورزان از متون و منابع دین است و به آسیب‌های رفتاری دین‌داران و جامعه متدین‌ها ورود نمی‌کند و به آسیب‌های دین‌شناسی در سه حوزه متفکران، معرفت‌دینی و روش می‌پردازد. در حوزه اول آسیب‌های چون التقاط، تحجر و جمود، تعصب، عوام‌گرایی و خرافه‌پردازی، در حوزه معرفت‌دینی مواردی چون بی‌تفاوتی نسبت به عینیت جامعه، به‌روزنبودن، نگاه حداقلی به دین داشتن و در حوزه روشی کم‌توجهی به قرآن کریم از مهم‌ترین آنهاست (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۷/۹/۲۳/خامنه‌ای، در دیدار زائران و مجاوران حرم رضوی، ۱۳۸۰/۱۲/۱۲/خامنه‌ای،

پیام به مناسبت کنگره عظیم حج، ۱۳۷۷/۱۲/۲۸). پیامد منفی این آسیب‌ها زندانی شدن قوه «عقل» در چاه تن انسان است (مطهری، ۱۳۸۶، ص ۱۷۱).

الف) التقاط

التقاط در لغت از ماده لُقَطَه به معنای برچیدن، از زمین برگرفتن، جمع آوری، خوشه‌چینی، دانه برچینی و بخشی از سخن کسی را گرفتن است (جرجانی، ۱۴۰۸، ص ۱۹۳/آذرنوش، ۱۳۸۲، ص ۶۲۳). در اصطلاح به معنای دستچین کردن و پیوند دادن عقاید ناهمگون بدون برخورداری از اصول معین و مشخص است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۲۷۲۶). التقاطی‌ها، بینات شرعی و اسلامی را از قرآن و حدیث می‌گیرند؛ اما به خاطر تطبیق با نظر و فکر دیگران آنها را تأویل و توجیه کنند (ر.ک: خامنه‌ای، بیانات در دیدار با اعضای دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۶/۸/۱۳). اندیشمندان معاصر باحساسیت فراوان از آسیب التقاط و نمونه‌های عینی آن و پیامدهای منفی آن سخن گفته و از جریان‌ها و کسانی که برخی ایده‌ها را گلچین کرده و بدون توجه به بنیان‌ها و مبناها آنها را به هم درمی‌آمیخته، نام برده‌اند. گروه انحرافی «فرقان» نمونه آشکاری از این آسیب است. تفسیرهای ماتریالیستی آنان از قرآن کریم موجب شده است به «ماتریالیسم اغفال‌شده» یا «ماتریالیسم منافق» خوانده شوند (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۴۶۰/مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۴۴-۲۴۹). پیروان تفکر مارکسیستی نمونه دیگری از آن است. آنها از اسلام سخن می‌گفتند، اما می‌خواستند در مقایسه اسلام به عنوان یک دین و حیانی با مارکسیسم به عنوان یک ایدئولوژی انسانی، معارف مارکسیستی را از قرآن کشف کنند و لابه‌لای آن، به تبلیغ و ترویج تفکر مارکسیستی بپردازند، در حالی که مبانی و اهداف و غایات آن دو باهم متفاوت است (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۴۳-۲۴۴/خامنه‌ای، ۱۴۰۱/م، صص ۲۹۲-۲۹۴ و ۳۰۲-۳۰۳). خامنه‌ای، بیانات در دیدار با جمعی از روحانیون شیعه و سنی کرمانشاه، ۱۳۹۰/۷/۲۰). قرائت‌های مختلف از اسلام و عرضه آن به شکل و رنگ‌های متنوع مانند اسلام «سلطنتی»، «سرمایه‌داری»، «سوسیالیستی» و اسلام «غیرناب» در مقابل اسلام «ناب محمدی» از دیگر آثار زیان‌بار آن است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای

تبیین

مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۷/۷/۲). به تعبیر استاد مطهری «ضرر مکتب‌های التقاطی برای اسلام از مکتب‌هایی که صریحاً ضد اسلامی هستند، اگر بیشتر نباشد، کمتر نیست» (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۱۷۷). راه برون‌رفت از این آسیب حفظ استقلال مکتب و دست‌کشیدن از خودباختگی است؛ یعنی معارف اسلامی را آن‌چنان‌که واقعاً از اسلام است، باید با تکیه بر منابع اصیل و به صورت محض و خالص را بدون خجالت و شرمندگی در مقابل دیگران بیان کرد (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۴۴).

ب) تحجر

«تَحَجُّر» یعنی ایستایی، پافشاردن بر عادت‌ها، نگاه نو به مسائل نکردن، عقل و فکر خود زندانی کردن، در امور زندگی و به‌خصوص در علوم و معارف دینی، آفت و آسیب بزرگی است. بر اثر آن قوه عقلی که خدای متعال در باطن انسان قرار داده است، مانند فرشته‌ای که در چاهی حبس شده باشد، در تن انسان زندانی می‌شود (مطهری، ۱۳۸۶، ص ۱۷۱). امروزه شیوه‌ای تحول‌یافته از تحجر، قالب تقدس‌مآبی به خود گرفته است، و سوسه‌جدایی دین از سیاست و پرهیز از فعالیت‌های اجتماعی از ثمرات منفی آن است؛ جریان خطرناکی که دخالت حوزه‌های علمیه در مسائل اساسی مردم و ورود در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی و مبارزه آن با ظلم و فساد را منافی با قدسیت دین و حریم معنوی آن و نمود می‌کند و روحانیت را به صلح‌گُل‌بودن و دوری‌کردن از مخاطرات ورود در سیاست سفارش می‌کند (خامنه‌ای، بی‌تا، ص ۳۹). نمونه دیگر آن مواجهه افراطی با مدرنیته و اعتقاد به پذیرش و اجرای صددرصد آموخته‌ها، درس‌ها و حرف‌های غربی است؛ حرف‌های منسوخ و کهنه‌شده در قرن نوزدهم میلادی. در حالی که تعالی و پیشرفت و تحول در دانش‌های دینی و بشری از هزار سال پیش تا کنون، فریادی علیه تحجر است (خامنه‌ای، بیانات در اجتماع بزرگ اساتید فضلا و طلاب حوزه علمیه قم، ۱۳۷۹/۷/۱۴).

ج) تعصب جاهلانه

تعصب جانبداری، وابستگی غیر منطقی و بدون ارائه استدلال درست به چیزی است (ر.ک: دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۵۹۶۴)؛ امر ناپسند و نکوهیده‌ای که قرآن کریم از آن به «حَمِيَّةُ الْجَاهِلِيَّةِ» یاد کرده است (فتح: ۲۶). حمیت یعنی حمایت و جانبداری گرم، «عصبه» یا «عَصَبه» یعنی پابندی به خویشاوندان، گروه، جناح و خط فکری و سیاسی خاص و دفاع و جانبداری بی منطق از آنها. انسان گرفتار تعصب، قوه تفکر و اندیشه خود را حبس و زندانی می‌کند (ر.ک: مطهری، ۱۳۸۵، صص ۱۷۱ و ۵۳۹). در فرهنگ دینی از شیطان به عنوان رئیس متعصب‌های عالم وجود یاد شده است: «عَدُوُّ اللَّهِ إِمَامُ الْمُتَعَصِّبِينَ» (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۴). امروز آمریکا شیطان بزرگ و رئیس متعصب‌های جهان است. رفتار او در حمایت جانبدارانه و غیر منطقی از دیگران است. آزادی در اندیشه او برگرفته از سیاست تعصب‌آلود او در سلطه‌گرایی و نفوذ در کشورهاست (خامنه‌ای، بیانات پس از بازدید از نمایشگاه محصولات تبلیغی نامه به جوانان غربی، ۱/۶/۱۳۹۵/خامنه‌ای، شرح حدیث در ابتدای جلسه درس خارج فقه، ۱۳۸۳/۳/۱۰).

تعصب غیر جاهلی یعنی انسان به دور از اهانت به مقدسات دیگران و شعله‌ورکردن تعصب‌های فرقه‌ای از اعتقاد صحیح و راسخ خود دفاع کند و با جان و خون خود پای آن بایستد، امری پسندیده و مثبت است (خامنه‌ای، ۱۴۰۱/م، ص ۴۷۲/خامنه‌ای، بیانات در اجتماع بزرگ طلاب، فضلا و اساتید حوزه علمیه قم، ۱۴/۷/۷۹).

د) ولنگاری و سهل‌انگاری فکری

روحیه ولنگاری، بی‌بندوباری، لأبالی‌گری، سهل‌انگاری و بی‌قیدی از دیگر آسیب‌هاست. اینکه انسان بدون ارزیابی، نقادی و فهم درست، متاع بسیار حساس فکر و اندیشه را برای خود تهیه کند و هر حرفی را به ذهن کسی رسیده و به عنوان دین گفته است، هر غیر متخصص و ناواردی، آنچه را که به سلیقه خود خوب درآمده را به دین نسبت داده و منعکس کرده است را بپذیرد و اشتباه‌ها، انحراف‌ها، التقاط‌ها، کجروی‌های فکری و علمی را

تجرب

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

به حساب دین بگذارد، آفت و آسیبی است که به فاجعه‌های اجتماعی منتهی می‌شود. نقطه مقابل آن تقوا یعنی دقت، مراقبت و مواظبت در رعایت موازین علمی و فکری است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۷/۹/۲۳/خامنه‌ای، بیانات در اجتماع بزرگ اساتید فضلا و طلاب حوزه علمیه قم، ۱۳۷۹/۷/۱۴). به همین جهت است که امام حسن مجتبی از کسی که مواد غذایی و خوراکی‌های خود را واریسی می‌کند، اما درباره نیازمندی‌های فکری و عقلی خود اندیشه و تأمل نمی‌کند، در شگفت است.^۱

«مَعْلَمٌ مُّیَسِّرٌ» به عنوان ویژگی پیامبر اکرم^۲ به معنای سهل‌انگاری و آسان‌گیری نیست، به معنای «آسان‌سازی» است. گاهی انسان برای دستیابی به یک هدف، چون راه آن را بلد نیست، خود و دیگران را به زحمت و سختی «تَعْتَتُ» می‌اندازد، آنها را در راه، گرفتار سنگ و خاک و خاشاک و بلندی‌های نفس‌گیر می‌کند؛ اما اگر شخصی آشنا و راه‌بلد «مَعْلَمٌ» همراه او برود و راه هموار و نزدیک را نشان بدهد، به آسانی «می‌سّر» او را به هدف مورد نظر می‌رساند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار معلمان استان فارس، ۱۳۷۸/۲/۱۲).

هـ) آشفته‌انگاری و آشفته‌گویی

آشفته‌گویی در اندیشه و آشفته‌انگاری و آشفته‌گویی در تبیین دین و مباحث و مسائل دینی از دیگر آسیب‌های دین‌شناسی در طول تاریخ به‌ویژه عصر رسانه و سرعت ارتباطات است. این امر از سه عامل نشئت می‌گیرد:

الف) غرض‌ورزی و بی‌اعتقادی شخص به اصل دین؛

ب) ناآگاهی و جهالت گویندگان و نویسندگان؛

ج) عکس‌العمل غیرعالمانه یا غیرحکیمانه برخی دین‌داران (خامنه‌ای، پیام در کنگره زمان و مکان در اجتهاد، ۱۳۷۴/۱۲/۲۴).

۱. عَجَبٌ لِمَنْ يَتَفَكَّرُ فِي مَا كُؤِلَهُ كَيْفَ لَا يَتَفَكَّرُ فِي مَعْقُولِهِ فَيَجَنَّبُ بَطْنَهُ مَا يُؤْذِيهِ وَ يُودِعُ صَدْرَهُ مَا يُرْدِيهِ (مجلسی، بی تا، ج ۱، ص ۲۱۸).

۲. اِنَّ اللّٰهَ لَمْ يَعْثُبْ مَعْتَبًا وَلَا مَتَعْتَبًا وَلَكِنْ بَعَثَنِي مَعْلَمًا مَيَسِّرًا (متقی هندی، ۱۴۲۴، ج ۶، ص ۱۹۱).

و) عوام‌گرایی و خرافه‌پردازی

روش قرآن کریم و پیامبر اکرم و امامان نشان از تازگی اسلام و احکام و آموزه‌های آن در هر عصر و زمانی دارد. این سخن امیر مؤمنان، «لَا تَقْنَى غَرَائِبُهُ وَلَا تَقْتَضِي عَجَائِبُهُ» (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۰) بیانگر تاب‌آوری و توانایی سیستم اسلام در مواجهه و تعامل با عمیق‌ترین سیستم‌های اجتماعی مدرن امروزی است (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۴۹۸)؛ اما عوام‌گرایی به معنای هر گونه حرکت و اقدام برای جلب توده‌های مردم گاه همراه با عوام‌فریبی، خرافه به معنای باور بیهوده، حدیث باطل، عادات و عقاید بی‌پایه و ناسازگار با مبانی عقل و منطق و معیارهای شریعت (ر.ک: انوری، ۱۳۸۱، ج ۴، ص ۲۷۰۷) از مهم‌ترین آسیب‌هاست که سرگرم‌شدن به پندارهای عامیانه، سست، بی‌اساس و بی‌بنیاد توأم با خرافات و پندارهای باطل و همراه با استدلال‌های خشک، بی‌روح، بی‌اثر و بی‌مسئولیت مانند طرح بحث‌های فلسفی خشک و بی‌اثر درباره توحید، جزئیات سؤال نکیر و منکر در قبر و طرح مسائل فرعی و بدون اولویت (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/الف، صص ۴۰۷ و ۴۰۹-۴۱۰) کهنه‌گرایی و دورماندن از نگاه نو و ایده جدید (ر.ک: مطهری، ۱۳۷۹، ص ۲۲۷) معرفی نادرست و ناقص از دین، ناتاب‌آوری و ناتوانی در مقابله با موج‌های مادی‌گری امروزی را به دنبال دارد.

همراهی با مردم، غیر از عوام‌زدگی و جَوَزدگی و تحت تأثیر های‌وهو قرارگرفتن است؛ وظیفه عالم و اندیشمند هدایت مردم و سوق‌دادن آنها به مسیر درست و روشن‌گری آنان نسبت به فکرهای غلط است. بر همین اساس عالمان اندیشمند و دغدغه‌مند در طول تاریخ، پای‌بندی به مسائل اساسی و لازم در اندیشه ناب و خودداری از درگیر شدن به مباحث عوام‌زده و خرافه‌پرداز را مورد توجه قرار دادند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای گروه اجتماعی صدای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰/۱۱/۲۹).

ز) به‌روزیبودن

امروز در دنیای غرب و جهان اسلام غیرشیعیه در زمینه فلسفه، کلام، کلام جدید، فلسفه دین و مباحث دین‌شناسی فقه، حقوق و سایر زمینه‌ها، مطلب فراوان و کار زیاد انجام شده و به

تجسس

عنوان متاع فکری در جامعه مطرح است. به رغم نادرستی برخی از آنها اما چه بسا موج فکری ایجاد کرده و بخشی از فضای ذهن جامعه را به خود مشغول ساخته است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان حوزوی، ۷۴/۹/۱۳). به فرموده امام صادق اگر کسی به وضع زمان خود آشنا باشد، امور مشتبّه به طور ناگهانی بر سرش نمی‌ریزد، یک مرتبه دست و پای خود را گم نمی‌کند، می‌تواند قوای فکر خود را جمع و جور کند و راه حلی پیدا کند.^۱ یکی از عیب‌های قطعی حوزه علمیه امروز عقب‌بودن از دنیای خود است، در حالی که حوزه دیروز در رشد و گسترش تفکر دینی در عرصه‌های مختلف علمی از دنیای زمان خود پیشرو بود. اگر در دورترین نقاط دنیای اسلام نسبت به بغداد آن روز، چند نفر شیعه زندگی می‌کردند و سؤال فقهی یا کلامی داشتند، شیخ مفید (۴۱۳ق) آنان را از بغداد هدایت و راهنمایی می‌کرد (شیخ مفید، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۴۱). اگر دشمن، شیعه را به نداشتن کتاب و تصنیف متهم می‌کرد، «من تعبير قوم من مخالفینا انه لا مُصَنَّفَ لکم» (النجاشی، ۱۴۲۴، ص ۴)، شیخ طوسی (۴۶۰ق) در پاسخ، دو کتاب الرجال و فهرست را نوشت و بزرگ‌ترین کتاب رجالی «کشی» را تلخیص کرد. اگر اشکال می‌کردند امامیه فقه تفریعی ندارد، ناگهان کتاب عظیم، پرفرع و پرتحقیقی به تناسب سطح علمی آن روز از آب درمی‌آمد (ر.ک: طوسی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۴)؛ اگر نویسندگان معاند اهل بیت، حقایق و اعمال شیعه را به تمسخر گرفته و کتابی در نقد شیعه و آموزه‌های تشیع می‌نوشت، بلافاصله عبدالجلیل رازی قزوینی با تألیف کتاب النقص^۲ پاسخ او را کف دستش می‌گذاشت. در هند شاه عبدالعزیز دهلوی (۱۲۳۹ق) فرزند شاه ولی‌الله دهلوی (۱۱۷۶ق) کتاب تحفه اثنی عشر را بر ضدّ و ذم شیعه نوشت،^۳ عالمان بزرگان و شخصیت‌های درجه یک هند ده‌ها کتاب از جمله کتاب با عظمت عبقات الانوار را در ردّ آن نوشتند. شیعه با قدرت و قوت، به زبان علمی جواب شبهات را می‌داد و سخن تلخ

تجربیات

۱. اَلْعَالِمُ بِرَمَانِهِ لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللّٰوَابِسُ (کلینی، ۱۳۶۳، ص ۲۷). کلمه «هجوم» در عربی به معنای حمله ناگهانی و غافل‌گیرکننده است (ر.ک: آذرنوش، ۱۳۸۲، ص ۷۷۸).
 ۲. تصحیح و تعلیقات مرحوم محدث (خلاصه و گزیده) و ویرایش و تحقیق جدید به کوشش محمدحسین درایتی (۱۳۳۴ص) قم: مؤسسه دار الحدیث، ۱۳۹۱.
 ۳. کتاب به زبان فارسی و در دوازده باب است.

رقیب و حریف و معاند را به خانه نمی‌برد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان حوزوی، ۱۳۷۴/۹/۱۳).

ح) بی‌تفاوتی نسبت به مباحث عینی و زندگی اجتماعی انسان

بحث‌های ذهنی و دور از حیطه تأثیر عملی و عینی و اجتماعی صرفاً معرفتی ذهنی به بار می‌آورد و نسبت به زندگی جمعی انسان‌ها به‌ویژه تعیین شکل و قواره جامعه، تعهد و تکلیفی نداشته، نظریه روشن و مشخصی ارائه نمی‌دهد. حاکمان اموی و عباسی برای اینکه جامعه اسلامی چشم باز نکند، حرف‌های حساب سرش نشود و توحید خالص اسلامی را نفهمد و دردهای اجتماعی خود و نکته‌های فکری اسلامی را درک نکند، مردم را به مباحث بی‌اصل و پایه و اساس مانند بحث «خلق قرآن» سرگرم می‌کردند، متکلمان اسلامی با تحریک دستگاه حاکمیت در فعالیتی افراطی و تفریطی به تقویت آن مباحث می‌پرداختند؛ چنان‌که معتزله از نظریه «خلق» قرآن و اهل حدیث از «قدمت» آن جانبداری کردند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/الف، ص ۳۳؛ ۱۳۹۴/ک، ص ۳۱-۳۲). تدبیر همیشه درست مقام امامان اهل بیت خودداری از ورود در این گونه مباحث و هشدار غیر مستقیم به سیاست نادرست حکومت در ترویج این مسائل بود؛ به همین جهت در پاسخ این گونه پرسش‌ها فقط به اینکه قرآن «کلام‌الله» است، بسنده کردند (ر.ک: صدوق، ۱۴۲۳، ص ۲۱۸-۲۲۳). امروز که مجهولات انبوه و متراکمی در زمینه مسائل فرهنگ اسلامی، جامعه را احاطه کرده است، بسیار بی‌فایده است مسائلی که از لحاظ عملی و نسبت به برنامه‌های زندگی تأثیری ندارد مورد بحث و بررسی قرار بگیرد. در طرح مسائل اعتقادی باید ضابطه کلی «تأثیرگذاری، جهت‌دهی و تعیین خط‌مشی در حیات بشری و آینده آن» لحاظ شود (خامنه‌ای، ۱۳۹۶، ص ۶-۸). بحث از توحید گرچه متکی به تحلیل ذهنی و نظری است، اما هدف از طرح آن ارائه شیوه‌ای برای عمل کردن و زیستن، گشودن راهی تازه در برابر انسان است. با تأسف در هر زمانی و با هر شرایطی کسانی بوده و هستند که با وجود اعتقاد به خدا و توحید از بدنه‌های عینی و عملی و به‌خصوص اجتماعی این عقیده غفلت ورزیده یا به عمد آن را ندیده گرفته و مانند یک غیر معتقد به توحید زیسته‌اند؛

نسبت

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

یعنی اعتقاد توحیدی هیچ‌گاه در آنان احساس ناسازگاری با وضع و جو غیرتوحیدی را برنیا نگیخته و هوای عفن و سنگین و گرفته‌شک را برای آنان تحمل‌ناپذیر نساخته است (خامنه‌ای، ۱۳۹۴ ب، ص ۴۴-۴۵)؛ چیزی که می‌توان با تسامح از آن به «الحاد عملی» نام برد؛ یعنی کسانی که در عین اعتقاد نظری به وجود خدا و نبوت و رسالت پیامبران و معاد و آخرت‌گرایی، اما در مقام عمل به آن آموزه‌ها کمتر التزام دارند و به جای «خدا‌محوری» و دیده‌گرفتن هدایت الهی، «خود‌محوری» و غفلت از حساب و کتاب آخروی در زندگی آنها دیده می‌شود.

ط) تفسیر و تبیین حداقلی از دین (فرد‌محوری)

طرفداران رویکرد حداقلی در برابر رویکرد حداکثری دین را به مسائل دنیوی و زندگی اجتماعی انسان‌ها ربطی نمی‌دهند، آنان اداره جامعه و برنامه‌ریزی توسعه و تکامل اجتماعی را به خرد انسانی و عقلانیت ابزاری واگذار می‌کنند. دین فقط رابطه معنوی انسان با خداوند سبحان و سعادت اخروی او را تأمین می‌کند، گوهر و حقیقت دین، خداشناسی و خداپایایی و سعادت اخروی انسان‌هاست؛ جامعیت و کمال دین اسلام مربوط به سعادت ابدی انسان است و ربطی به تنظیم معیشت و دنیای بشر ندارد (خسروپناه، ۱۳۸۲، ص ۸۹). از طرفداران این دیدگاه می‌توان به اندیشمندانی چون مهندس مهدی بازرگان (بازرگان، ۱۳۸۸، ج ۱۷، صص ۲۹۳ و ۳۳۹)، مجتهد شبستری (مجتهد شبستری، ۱۳۷۹، ص ۱۱، ۱۸) اشاره کرد.

آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است «شایسته نیست برنامه پیام‌آوران سعادت را به عمل فردی در رابطه روحی او با خدا منحصر دانسته و عرصه عظیم رابطه انسان با انسان، فرد با جامعه، انسان با محیط زیست و تشکیل نظام اجتماعی و سیاسی را از آن محروم کرد» (خامنه‌ای، پیام‌ها به اجلاس هزاره رهبران دینی، ۱۳۷۹/۶/۹). در فرهنگ اسلام چیزی به عنوان دین حداقلی وجود ندارد، اکتفای به بعضی از تعالیم دینی بدون بعضی دیگر مذمت شده است (نساء: ۱۵۰). باید تلاش کرد تا در مقام عمل در حد توان و قدرت، اسلام را به صورت تمام و

تبیین

کامل در جامعه محقق کرد، در هدف‌گذاری به آن حد توجه داشت؛ چراکه ارائه دین به صورت حداقلی یعنی کاستن از آرمان‌های دین به معنای نابودی سیرت دین و در واقع حذف دین است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۸/۷/۲۲ / خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۳/۱۲/۱).

ی) کم‌توجهی به قرآن

به رغم تأکید قرآن، پیامبر اکرم، ائمه هدی و عالمان ربانی در نقش‌آفرینی قرآن کریم، اما در موارد و مقاطعی این سند قاطع و تردیدناپذیر اسلام، سهمی در روشنگری و راه‌گشایی نیافته و به جای آن، دقت‌ها و تعمق‌های شبه‌عقلی یا روایات و منقولات ظنی که گاه اعتبار بیشتری نسبت به قرآن پیدا کرده و میدان‌دار و مسئول شناخته می‌شود، در نتیجه تفکرات اعتقادی جدا از قرآن و بی‌اعتنا به آن، نشو و نما یافته و شکل گرفته است. شاید همین بی‌ارتباطی و بی‌اعتنایی یا احساس بی‌نیازی یا نومیدی از امکان استفاده‌ای صحیح - که هر یک به نوبه خود معلول عوامل خاصی است - موجب آن گشته که تدبر در آیات قرآن، جای خود را به قرائت و تلاوتی سطحی و سرسری و بدون نتیجه و ثواب دنیوی و یک‌سره برای پاداش و جزای اخروی داده و کتاب کریم الهی دستمایه عوامی‌ها و عوام‌فریبی‌ها شده است، در نتیجه نسبت به فهم آیات کریمه قرآن است، کم‌کاری انجام گرفته (خامنه‌ای، ۱۳۹۲ پ، ص ۳۳-۳۴ / خامنه‌ای، بیانات در دیدار دست‌اندرکاران برگزاری همایش بین‌المللی تفسیر تسنیم، ۱۴۰۳/۱۲/۲).

۲. بایسته‌های دین‌شناسی

برای رفع و دفع آسیب‌ها و برون‌رفت از آنها باید به راه‌کارهایی دست یافت. برخی از راه‌کارها از نوع «ترمیم» و برخی از نوع «بالندگی» است. ترمیم به معنای جایگزین کردن مفاهیم جدید و راه‌کارهای نو و بالندگی به معنای پیشرفت و کشف آفاق تازه است (ر.ک: خامنه‌ای، بیانات در دیدار نخبگان حوزوی، ۱۳۷۴/۹/۱۳). بایسته‌ها به تناسب در حوزه‌های

تفسیر

انسانی، دانشی، روشی و متنی و در دو بخش «نرم‌افزاری» و «سخت‌افزاری» قابل ارائه است. در بخش اول ارائه معارف اسلامی به صورتی عمیق و تفکرزا، تقویت بنیه علمی و تغذیه عقبه فکری، معرفی درست عقاید و معارف دینی، توجه به پیوستگی و هماهنگی معارف دینی، ناظر به تکالیف عملی و زندگی اجتماعی، ارائه کلام معرفت‌زا و اخلاق‌مدار و تولید و نوآوری اصولی و ضابطه‌مند و در بخش دوم تربیت منابع انسانی، تشکیل مرکز و بانک اطلاعات، اقدام سازمان‌یافته و نظام‌مند، اولویت‌بندی در طرح مسائل و مباحث از اصلی‌ترین آنهاست.

الف) استنباط مطالب با تکیه بر منابع اصیل

در استنباط و فهم اصول اسلامی، باید مدارک و متون اساسی دین، اصل و منبع باشد و مطالب در مجموعه منابع اسلامی یعنی قرآن و حدیث تتبع و پیگیری شود. باید از اعمال سلیقه‌ها و نظرهای شخصی یا اندوخته‌های ذهن و فکر افراد اجتناب کرد و از حاشیه‌زدن و ذیل آوردن حرف‌ها و فرهنگ‌های دیگر برای قرآن و حدیث خودداری کرد تا حاصل کاوش و تحقیق، به‌راستی اسلامی باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، صص ۲۲۴ و ۳۲۰). در مرحله نظری و نظریه‌سازی باید با استفاده از منابع و متون اسلامی و با نگاه متجددانه و نوآورانه در چهارچوب‌های علمی و فنی نظریه ناب اسلام یعنی اسلامی که اسیر و پایبند تحجّر و التقاط نیست را به دست آورد، برای پیدا کردن نظریه ناب اسلامی در قرآن و حدیث می‌توان از بحث‌های زیادی که در منابع فقهی، کلامی و حکمی وجود دارد، استفاده کرد. ذهن انسان در پی آشنایی با نظرهای دیگران حتی نظر بیگانگان ظرفیت و وسعت لازم را برای استفاده بهتر و کامل‌تری از منابع اسلامی پیدا می‌کند. آشناسدن با این نظریه‌ها می‌تواند در فهم متون اسلامی کمک‌کار باشد (خامنه‌ای، بیانات در مراسم بیست‌و‌هشتمین سالروز رحلت امام خمینی، ۱۳۹۶/۳/۱۴). اما باید از به‌وجود آوردن و تولید کردن یک نظریه التقاطی در پی مونتاز و کنارهم چیدن نظریات گوناگون متفکران و حکیمانی که در این زمینه حرف زدند، جداً پرهیز کرد.

در مباحث معرفتی دین، گاهی به جای قرآن، دقت‌ها و تعمق‌های شبه‌عقلی و یا روایات و

منقولات ظنی، میدان‌دار و مسئول شناخته شده است و تفکرات اعتقادی و یا دیگر آموزه‌های دینی جدای از قرآن و بی‌اعتنا به آن نشو و نما یافته و شکل گرفته است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۳۳-۳۴). نمونه آشکار آن فلسفه جزیه، مقدار و چگونگی دریافت آن از اهل کتاب است. فتوای عالمان در این مسئله تحت تأثیر عملکرد امیران و حاکمان بنی‌عباس که با اسلام‌آشنایی نداشتند، قرار گرفته و حکم فقهی مخالف با ظاهر کتاب خدا و اصل مسلم قرآنی یعنی «کرامت انسانی» صادر شده و معنای صحیح اسلام به معنای تکامل‌یافتن روح با معارف اسلامی و عمل به مقررات آن توأم با شناخت و رغبت و توسعه معنویت و اخلاق در جامعه لحاظ نشده است (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، ص ۱۹۱-۱۹۸). شیوه استنباط، روش فقه سنتی و اجتهاد جواهری است؛ با این حال «زمان» و «مکان» دو عنصر تعیین‌کننده در اجتهادند. ممکن است موضوعی در گذشته حکمی داشته، ولی با تغییر روابط حاکم بر سیاست و اجتماع و اقتصاد، اکنون حکم جدیدی یافته باشد. این تغییر حکم ناشی از آن است که موضوع با توجه به تغییر روابط سیاسی و اجتماعی و غیره تغییر کرده و موضوع جدیدی شده و حکم جدیدی می‌طلبد (خامنه‌ای، بی‌تا (حوزه پیشرو و سرآمد)، ص ۵۴).

ب) تقویت بنیه علمی و تغذیه عقبه فکری

شخصیت‌های فکری صاحب صلاحیت باید به دور از جمود فکری و تحجر و افکار التقاطی به تغذیه فکری جامعه اسلامی بپردازند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۹/۱۲/۴). یکی از مؤثرترین و مهم‌ترین راه‌های آن «توجه به علوم و معارف عقلی» یعنی فلسفه و کلام است. امروز دانش کلام به عنوان یک رشته اصلی و دانش فلسفه به عنوان رشته لازم در حوزه علمیه به عنوان یک مرکز علمی باید مطرح باشد. حوزه علمیه باید به تربیت مجتهد در کلام و اعتقادات همت بورزد. اهمیت و عظمت فقه نباید موجب غفلت از فلسفه شود. علم فقه و اصول علی‌رغم نقش و جایگاه رفیعی که به عنوان واجب‌ترین وظیفه ذاتی عالم دینی و حوزه‌های علمی دارد، جواب‌گوی تهاجم‌های فکری فرهنگی امروزه نیست. این مسئولیت‌های بزرگ بر دوش فلسفه است. آن چیزی که توان

تجسس

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

پاسخ‌گویی به شبهات را دارد، علوم عقلی یعنی فلسفه و کلام است. اگر امروز نظام و جامعه از فلسفه محروم بماند، در مقابل این شبهات گوناگون و این فلسفه‌های وارداتی مختلف لخت و بی‌دفاع خواهد ماند.

توجه به علوم عقلی دو نتیجه لازم و ضروری را به دنبال دارد:

(۱) تقویت منابع انسانی (عالمان دینی) برای دستیابی به ذهن و نیاز مخاطب و ایجاد توان‌مندی و قدرت فکری در پاسخ‌گویی به شبهات؛

(۲) تقویت و بارور کردن عقلانیت در بین عموم مردم برای پیش‌گیری از ورود شبهات و جانمایی آنها در ذهن (خامنه‌ای، بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی حوزه‌های علمیه، ۸۹/۷/۲۹ / خامنه‌ای، بیانات در دیدار طلاب و فضلا و اساتید حوزه علمیه قم، ۸۹/۷/۲۹ / خامنه‌ای، بیانات در دیدار با علما و روحانیون همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۵). «امروزه که پدیده‌های پیچیده و پُر تعداد در زندگی مردم، سؤال‌های بی‌سابقه‌ای را پیش می‌آورد، باید تبیین آموزه‌ها و پاسخ‌گویی به نیازهای فکری و عملی فرد و جامعه بیش از گذشته دارای پشتوانه فکری و علمی استوار باشد، اینجاست که فقه روشن‌بین و پاسخ‌گو و به‌روز و البته فنی و متکی به شیوه اجتهادی، همراه با فلسفه روشن و دارای امتداد اجتماعی و صاحب‌نظر در شاکله زندگی جامعه، در کنار دانش کلام رسا و استوار و دارای قدرت اقناع که در پرتو فهم قرآن و تفسیر، جلا و نورانیت لازم را کسب کرده و به عمق مناسب رسیده باشد» ضرورت دوچندانی می‌یابد (خامنه‌ای، بی تا (حوزه پیشرو و سرآمد)، ص ۲۱).

ج) تعریف و تبیین درست عقاید و معارف دینی توسط عالمان و اندیشمندان

عقاید اسلامی به‌خصوص عقاید شیعی که از امامان اهل بیت دریافت شده است، جزء پاکیزه‌ترین و منطقی‌ترین و مستحکم‌ترین عقیده‌هاست. امام باقر به سلمة بن کهیل و حکم ابن عتیبة که دچار انحراف فکری از مدرسه اهل بیت شده بودند، فرمود: «اگر به شرق و غرب بروید، هرگز دانش درستی غیر از آن چیزی که از ما خاندان صادر شود، نخواهید یافت»

تبیین

(کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۳۹۹).^۱

تصویر مسائل اعتقادی و معارف دینی در آیین تشیع، روشن و منطقی است. هر ذهن فعالی و اهل کنکاشی می‌تواند به حقانیت و صحت و دقت این اعتقادات پی ببرد. در طول تاریخ اسلام، عقاید تشیع به عنوان عقاید بسیار مستحکمی شناخته شده است. دیگران و حتی مخالفان در مقام احتجاج، استدلال، در هم‌آوردی‌های کلامی، به استحکام عقاید امامیه اعتراف کرده‌اند. امامان اهل بیت به تبعیت قرآن کریم، پیروان خود را به تأمل، تفکر و به‌کارگیری خرد و اندیشه دستور داده‌اند. *امام صادق فرمود: «دلّم می‌خواهد اصحاب و یاران من دین را خوب یاد بگیرند و درست بفهمند، هرچند با تازیانه بر سر آنها بزنند»*.^۲ آیه همین جهت نقش فکر، اندیشه و خرد در عقاید و آموزه‌های مکتب اهل بیت آشکار است. این عقاید را بایستی اولاً درست فهمید، ثانیاً آنها را با تدبر و تأمل عمق بخشید، ثالثاً آنها را به‌درستی منتقل کرد. با استفاده از ظرفیت‌های موجود و فرصت‌های آموزش با هوشیاری، دقت و سنجیدگی، می‌توان عقائد دینی را در عمق ذهن و جان افراد جایگزین کرد تا آنان به‌مرور آن را در دل و مغز خود رشد بدهند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار با اقشار مردم به مناسبت روز نیمه شعبان) توفیق بیشتر و بهتر در تبیین و فهم درست از دین در گرو ایجاد یک گفتمان فکری در جامعه، به دست خواص و اندیشمندان است، آنها می‌توانند فکر و اندیشه ملت‌ها را به سمتی هدایت کنند که مایه نجات آنها بشود. نخستین عامل برای صلاح و رشد جامعه، وجود عالمان صالح و برخوردار از سلامت فکر و اندیشه است.^۳ بنابراین استادان دانشگاه، فرزنانگان و نخبگان علمی به شرط اخلاص، شجاعت، نترسیدن از دشمنان، هوشیاری و بیداری می‌توانند سررشته‌دار حرکت مردم شوند؛ در آن صورت کار درست خواهد شد؛ اما اگر ترس، طمع، غفلت و تبلی آمد، کار خراب خواهد شد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی اساتید دانشگاه‌های جهان اسلام و بیداری اسلامی، ۱۳۹۱/۹/۲۱).

تجسس

۱. سَرِّقًا وَ غَرِّبًا لَنْ تَجِدَا عِلْمًا صَحِيحًا إِلَّا سَبِينَا يَخْرُجُ مِنْ عِنْدِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ.

۲. وَ دِدْتُ أَنْ أَصْحَابِي ضُرِبَتْ رُؤُوسُهُمْ بِالسَّيَاطِ حَتَّى يَتَفَقَّهُوا ...

۳. لا تصلح عوام هذه الأمة إلا بخواصها، قيل يا رسول الله و من خواصها؟ قال: العلماء.

د) تولید و نوآوری اصولی و ضابطه‌مند

نوآوری به معنای فکرکردن، استخراج‌کردن و سخن‌نورا در مقابل افکار عمومی متفکران و اندیشمندان قراردادن برای پیشرفت و تکامل، از کارهای لازم و بایسته در حوزه‌های مختلف حیات بشری به‌ویژه در عرصه دین‌شناسی است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۸۵/۳/۲۹). نوآوری، سنت‌تاریخ و طبیعت است و بدون آن زندگی بشر معنا پیدا نمی‌کند؛ باید با تلاش و کوشش در زمینه‌های مختلف بر اساس اقتضائات و نیازها، فکرها و حرف‌های نو تولید کرد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان مجله حوزه، ۱۳۷۰/۱۱/۲۸). در نوآوری روش‌ها تغییر می‌کند، اما اصول باقی می‌ماند. نباید به عنوان نوآوری با سنت‌ها و گذشته مبارزه کرد. بر همین اساس هر گونه نوآوری در دین‌پژوهی باید منطقی و معقول و با حفظ اصول باشد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۸۵/۳/۲۹). ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، ص ۱۹۱-۱۹۸).

نوآوری باید به گونه‌ای روشمند و منضبط، توسط آدم‌های باسواد، وارد و آگاه، آشنای با کتاب و سنت، دارای خیره‌استنباط و اجتهاد و فنان این فن به انجام برسد. باید برای تولید فکرهای نو و حرف‌های نو در زمینه‌های مختلف به‌ویژه در زمینه‌های کلامی تلاش کرد (خامنه‌ای، بیانات در جمع فضلا و نخبگان حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴/۹/۱۴). خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری، ۱۳۸۵/۳/۲۹). با نوآوری فقهی و کلامی می‌توان مهم‌ترین آسیب‌های دین‌شناسی که امروزه جامعه با آنها مواجه است، یعنی «تهاجم» از بیرون و «تحجر» و «التقاط» از درون را برطرف کرد و با بهره‌مندی از دانش حکمت و کلام شالوده‌اساسی نظام فکری، عملی و سیاسی جامعه را پی‌ریزی کرد (خامنه‌ای، بیانات در شروع درس خارج، ۱۳۷۲/۶/۲۱).

ه) توجه به پیوستگی و هماهنگی معارف دینی

اسلام مکتب و مجموعه‌ای هماهنگ و اندام‌وار است. باید همه را در همین اندام و ترکیب موجود شناخت. نگاه به دین باید نظام‌مند و نظام‌واره و برخوردار از انسجام و هماهنگی باشد؛

به گونه‌ای که بتوان نظام کامل، روشن و جامع از آن ارائه کرد. مسائل فکری اسلام باید به صورت اجزای یک واحد به هم پیوسته و هماهنگ مورد مطالعه قرار گیرد و هر یک به لحاظ آن که جزئی از مجموعه دین و عنصری از این مرکب و استوانه‌ای در این بنای استوار و با دیگر اجزا و عناصر هماهنگ و مرتبط است - و نه جدا و بی ارتباط با دیگر اجزا - بررسی شود تا در مجموع از شناخت این اصول، طرح کلی و همه‌جانبه‌ای از دین به صورت یک ایدئولوژی کامل و بی ابهام و دارای ابعادی متناسب با زندگی چندبعدی انسان استنتاج شود. توجه‌ناداشتن به این ویژگی لازم و بایسته در طرح بحث‌ها و تحقیق‌های اسلامی موجب می‌شود تا اسلام در مقایسه با مکتب‌ها و مسلک‌های اجتماعی این روزگار، دانش‌پژوهان و جویندگان را چندان‌که شاید و باید به نتیجه ثمربخش و قضاوت قاطع نرسانیده و نتواند در مجموع طرح و نقشه یک آیین با اجزایی متحد، درهم تنیده و سیستمی ارائه دهد و نسبت آن را با مکتب‌ها و آیین‌های دیگر مشخص سازد (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۵۸۲/ خامنه‌ای، ۱۳۶۲/ پ، صص ۳۴ و ۳۷).

این نگاه پیوسته و هماهنگ نه فقط در معارف و آموزه‌های دینی بلکه در حیات فکری و سیاسی امامان اهل بیت نیز لازم و ضروری است. باید حیات ۲۵۰ ساله یازده امام (۱۱-۲۶۰ق) را به گونه‌ای پیوسته دید و حادثه‌ها و واقعه‌های آن دوره و مواضع و دیدگاه‌های امامان را با همین رویکرد تحلیل و بررسی کرد. نگاه ترکیبی در تبیین درست از جزئیات، حل برخی شبهات و رفع تناقض‌های موجود در حیات امامان نقش‌آفرین و تأثیرگذار است. از نگاه مقطعی و جزئی نتایج لازم به دست نمی‌آید (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۱/ ب، ص ۱۶/ خامنه‌ای/ ا، ج، ۱۳۹۶، ص ۶۰-۶۴).

و) ارائه معارف اسلامی به صورتی عمیق و تفکرزا

هدف بعثت پیامبران در رشد دادن و ارتقای فکر و عقل مردم، «و یثیروا لَهُم دَفَاتِنَ الْعُقُولِ» (نهج البلاغه، خطبه ۱) اقتضا می‌کند تا تمام اصول اسلامی به صورت عمیق، قوی، محکم و راسخ طرح و تبیین شود تا بهتر در ذهن‌ها جا بیفتد. امروزه مسائل جاافتاده و مقبول برای مردم بیش از آنکه از روی ثبات عقیده راسخ و نافذ در ذهن باشد، از روی ایمان صادقانه و عاشقانه

تجسس

است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار روحانیون و طلاب ایرانی و خارجی «مدرسه فیضیه»، ۷۴/۹/۱۶). گرایش عاطفی به اسلام در عین اینکه بسیار ارزشمند است، اما ممکن است با موج مخالف، دچار آسیب شود، آنچه موجب استمرار و پایایی آنها می‌شود، تحکیم و تعمیق پایه‌های فکری است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/ت، ص ۶۲۰). بر همین اساس طرح مباحث باید به گونه‌ای عمیق باشد که مخاطب را برای فهم بهتر به دقت، تفکر و مطالعه وادار کند. علاوه بر تحقیق‌ها و پژوهش‌های علمی، باید در مجالس و محافل عمومی که جمعیت زیاد و آماده شنیدن هستند، چنین باشد. گاهی گویندگان در این مجالس بیشتر به طرح مطالب سرگرم‌کننده‌تر، شیرین‌تر و توأم با مسائل تفریحی می‌پردازند، در حالی که توقع از این مجالس، طرح مطالب بهتر، بالاتر و عمیق‌تر است تا در نتیجه اندیشه و عقیده مخاطب نیز قوی‌تر و راسخ‌تر باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۱۸۲-۱۸۳). طرح و ارائه مباحث در سطح بالا به معنای پیچیده‌بودن نیست، پیچیده‌ترین حرف‌ها را می‌شود ساده بیان کرد. منظور آن است که باید متن‌ترین، صحیح‌ترین و پیشرفته‌ترین حرف‌ها گفته بشود (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای گروه ویژه و گروه معارف اسلامی صدای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰/۱۲/۱۳). پیامبران با سلطان مبین و حجت آشکار و استدلال‌های واضح و روشن با مردم مواجه می‌شدند (ر.ک: هود: ۹۶/ ابراهیم: ۱۰/ ذاریات: ۳۸/ دخان: ۱۹/ تغابن: ۶ و...). هیچ وقت مغلق‌گویی نکردند. اصطلاحات فیلسوف‌مآبانه به مردم تحویل ندادند. فلسفه‌بافی نکردند، صاف، راست و صریح، واضح و روشن با مردم حرف زدند، در سخنان آنان حرف قابل شک و تردیدی وجود ندارد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۴۳۱/ خامنه‌ای، ۱۴۰۱/ه، ص ۶۸). معرفی پیامبر اکرم به عنوان «معلم میسر» به آن جهت است که آن حضرت با آموزش‌های خود زندگی را برای پیروان خود آسان ساخت و کار را بر آنها سهل کرد (متقی هندی، ۱۴۲۴، ج ۶، ص ۱۹۱).^۱ پیامبر خود و امت را دچار پیچ‌وخم‌های دشوار زندگی نکرد، بلکه با آموزش صحیح، مردم را به راه راست، راه صحیح و صراط مستقیم هدایت کرد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار معلمان استان فارس، ۱۳۷۸/۲/۱۲).

۱. انّ اللّٰه لم یبعثنی معتناً ولا متعتناً و لکن بعثنی معلماً میسراً.

(۱) حضور فعال در شناسایی و پاسخ‌دهی به شبهه‌ها و پرسش‌ها

امروز شبهه‌های نو و خطرناکی در تمام زمینه‌های اعتقادی از اصل توحید و لزوم دین تا وجود صانع و نبوت عامه و خاصه، مسئله امامت و ولایت و دیگر مسائل گوناگون دینی و اسلامی وجود دارد. اساس همت مرکزی در داخل و خارج کشور این است که ذهن جوان‌ها را با مشکل‌ها، تشکیک‌ها، تردیدها و حرف‌های کم‌محتوا اما خوش‌ظاهر، از مبانی اسلام و مفاهیم الهی دور کنند؛ در نتیجه نسل جوان را با بحران فکری مواجه کند. بحران‌های فکری، بر خلاف بحران‌های سیاسی، بی‌سروصدا و آرام می‌شوند؛ به تدریج اثر می‌گذارند؛ ناگهان خود را ظاهر می‌کنند؛ به طوری که علاج آن دیگر آسان نیست. اینجاست باید نظام اسلامی و به طور خاص حوزه علمیه و عالمان مرزبان عقیده ظرفیت و توان پیش‌بینی بحران‌های فکری را بیابند و در تأمین و تدارک صلاحیت‌های لازم برای مقابله با بحران‌های فکری از هیچ کوشش و تلاشی فروگذار نکنند.^۱ امروزه افرادی هستند که نمی‌دانند یا توجه ندارند که در میان فضای ذهنی برخی جوان‌ها و جامعه چه می‌گذرد. در حالی که طبق روایات اهل بیت عالم آگاه به زمان یعنی کسی که زمانه را می‌شناسد، اوضاع و احوال محیط خود و پیرامونش و محیط جهان را می‌داند و می‌فهمد، جریان‌های گوناگون جهانی و اهدافشان را می‌شناسد، به همین جهت در قضایای گوناگون، قضاوت اشتباه نمی‌کند و دچار اشتباه نمی‌شود: «العالمُ بِرَمَانِهِ لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَابِسُ» (کلینی، ۱۳۶۳، ص ۲۷-۲۶، ح ۲۹). او کسی است که بداند در کجای دنیا زندگی می‌کند؛ صف‌بندی‌های مقابل او چیست؛ انگیزه‌های مخالفت با او کدام است؛ طرح‌هایی که این انگیزه‌ها به وسیله آنها تحقق پیدا می‌کند، چیست؟ (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۹۰/۶/۲/خامنه‌ای، ۱۳۹۰، ص ۵۴۰).

پیش

۱. قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّادِقُ (ع): «عُلَمَاءُ شِيعَتِنَا مُرَابِطُونَ فِي الثَّغْرِ الَّذِي يَلِي إِبْلِيسَ وَعَفَارِيَتَهُ يُمْنَعُوهُمْ عَنِ الْخُرُوجِ عَلَى ضَعْفَاءِ شِيعَتِنَا وَعَنْ أَنْ يَتَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ وَشِيعَتُهُ وَالنَّوَاصِبُ الْأَقْمَنُ إِنْ تَصَبَّ لِذَلِكَ مِنْ شِيعَتِنَا كَانَ أَفْضَلَ مِمَّنْ جَاهَدَ الرُّومَ وَالتُّرْكَ وَالْخَزَرَ أَلْفَ أَلْفٍ مَرَّةً لِأَنَّهُ يَدْفَعُ عَنِ أَدْيَانِ مُجَبِّبَاتٍ وَذَلِكَ يَدْفَعُ عَنْ أَدْيَانِهِمْ» (طبرسی، ۱۴۱۶، ص ۱۷).

۲) اولویت‌بندی در طرح مسائل و مباحث

از نظر اسلام بینش زیربنا و قاعده اساسی تمام طرح‌ها، برنامه‌ها و افکار عملی و زندگی‌ساز انسان است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، صص ۱۹۷، ۱۸۳ و ۲۳۹). جهان‌بینی (اندیشه) مقدم بر ایدئولوژی (عمل) است. ایدئولوژی از جهان‌بینی گرفته می‌شود. بر این اساس اولویت و اهمیت، از آن جهان‌بینی و اندیشه است. بی‌تردید دین با فروع آن شناخته نمی‌شود، بلکه معرّف هر دینی جهان‌بینی آن دین است. پس از شناخت آن، نوبت به احکام عملی و مقررات فرعی می‌رسد (خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، صص ۷۳۷-۷۴۰/ر.ک: مطهری، ۱۳۹۲، صص ۳۶۰-۳۶۳). در نگاه اسلام و اهل بیت، مباحث کلام در درجه اول قرار داشت. پس از آن فقه مطرح بود. فقیهان بزرگ، متکلم هم بودند. با اینکه امروزه بیشترین تهاجم‌ها مربوط به مباحث کلامی و اعتقادی است، اما فاجعه بار اینکه در حوزه‌های علمیه دانش «کلام» نسخ شده است (خامنه‌ای، پیام به کنگره شیخ مفید، ۱۳۷۲/۱/۲۸). در طرح مباحث کلامی و فکری نیز باید به اولویت‌ها توجه کرد. بسیاری از مباحث مطرح‌شده در کتاب‌های کلامی درست و لازم هستند، اما درست‌بودن حرف، دلیل بر طرح آن در هر زمان و شرایطی نیست. باید در میان درست‌ها «درست‌ترین»، در میان درست‌ترین‌ها «لازم‌ترین» و در میان لازم‌ها «فوری‌ترین» و در میان فوری‌ها «حیاتی‌ترین»‌ها را انتخاب کرد. باید از آن مباحث حیاتی شروع کرد و به ترتیب اولویت به طرح مباحث پرداخت (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، صص ۳۱۰-۳۱۱). طرح مفصل بحث‌های جزئی و فرعی اعتقادی هرچند حق و درست است، اما اهمیت و لزومی ندارد؛ چه‌بسا به مردم مسلمان در جای دیگر جهان اسلام لطمه وارد کرده و صدمه بزند. باید از طرح مسائل و مباحث غیرعملی، غیرلازم، غیرراهگشا در زندگی بشر و اختلاف‌انگیز خودداری کرد. با توجه به نقش‌آفرینی و تأثیرگذاری در زندگی و ارائه راه‌کار و خط مشی در حیات بشری، به اولویت‌بندی مسائل پرداخت (خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، صص ۴-۱۰/ر.ک: مطهری، ۱۳۷۶، صص ۳۸-۳۹).

ز) ناظر به تکالیف عملی و زندگی اجتماعی

معارف و دستگاه فکری اسلامی باید از تجرد و ذهنیت محض خارج شود و ناظر به تکالیف عملی و به‌ویژه زندگی اجتماعی باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲ / پ، ص ۳۸). اسلام فقط دین افراد و اشخاص به حیث فردی و شخص آنان نیست، بلکه دین جامعه و مردم و دین مسئولیت همگانی و عمومی است. افراد علاوه بر جنبه فردی، از حیث اجتماعی هم مورد خطاب اسلام‌اند. از نظر اسلام و در معارف اسلامی «باید پیوند مسائل الهی با مسائل اجتماعی و سیاسی مشخص شود و مقام مکتب الهی به عنوان پشتوانه حقوق سیاسی و اجتماعی روشن شود» (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۵۸۴). بحث «توحید» باید به عنوان مهم‌ترین مسئله معرفتی به گونه‌ای متعهدانه و مسئولانه مطرح شود تا بتوان نقش خدای موجود را در زندگی نشان داد و ثابت کرد که اعتقاد به این خدا در نظام اجتماعی چه تغییر و تبدیلی ایجاد می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۲۰۷). پیامبر اکرم با طرح بینش تازه‌ای درباره جهان و تئوری تازه‌ای برای حرکت و تلاش در زندگی، توحید را مانند راهی جلوی پای مردم گذاشت؛ اما بعدها با طرح بحث از ریزه‌کاری‌های کلامی، تبدیل به نظریه‌ای برای اوقات تقنن و فراغت در محافل بحث و مجادله شد. در مکتب پیامبر اکرم توحید استخوان‌بندی نظام موجود و محور همه روابط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به شمار می‌رفت؛ اما در مکتب متکلمان و فیلسوفان به تابلوی نقاشی زیبا و هنرمندانه‌ای که همچون پیرایه‌ای در تالاری آویخته باشند، تبدیل شد، نفوذ، گسترش و اعتلای اسلام در دوره نخست توجه به این مهم بود؛ چنان‌که غفلت از آن، عقب‌گرد و انحطاط و خصلت انفعالی اسلام در دوره‌های بعد را به دنبال داشت (خامنه‌ای، ۱۳۹۴، ص ۴۷). در دوران معاصر راز موفقیت و ماندگاری و پویای شهید مطهری توجه و اهمیت به عرضه ذهنیت جامعه بود. او عمده‌ترین سؤالات ذهنیت جامعه جوان تحصیل‌کرده و روشنفکر کشور را بیرون کشید و آنها را با تفکر اسلامی و فلسفه اسلامی و منطق قرآنی منطبق کرد و پاسخ آنها را در سطوح مختلف، مقابل افراد گذاشت (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از روحانیون استان همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۵. ر.ک: مطهری، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۳۸).

تجربیات

ح) ارائه دین تمدن‌ساز

تمدن اسلامی در نقطه مقابل تمدن مادی کنونی است. تمدن مادی از آغاز با استعمار، تصرف سرزمین‌ها، تحقیر ملت‌های ضعیف، کشتارهای دسته‌جمعی بومیان، استفاده از علم برای سرکوب دیگران، ظلم، دروغ، ایجاد دژهای طبقاتی و زورگویی شروع شد و به تدریج فساد و انحراف از مبانی اخلاقی و تحفظ‌های جنسی در آن راه یافت و رشد کرد. در مقابل تمدن اسلامی مبتنی بر توحید و ابعاد اجتماعی و فردی و معنوی آن، تکریم انسان صرف نظر از جنس، رنگ، زبان، قومیت و جغرافیا، متکی بر مؤلفه‌هایی چون عدالت در ابعاد و مصادیق آن، آزادی انسان در عرصه‌های گوناگون و مجاهدت عمومی در همه میدان‌های نیازمند به حضور جهادی است (خامنه‌ای، بی تا (حوزه پیشرو و سرآمد)، ص ۴۹-۵۰).

از آنجایی که «تصویر تمدن ناب فقط در آینه تدین خواهد بود، تمدن ظهوریافته در آینه تدین، مشروعیت خود را مانند تدین شریعت محور ارزیابی می‌کند» (جوادی آملی، ۱۳۹۳، صص ۳۵، ۴۰ و ۴۸). آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است «برجسته‌ترین انتظار از حوزه علمیه در درجه اول، ترسیم و تبیین خطوط اصلی و فرعی شاکله تمدن نوین اسلامی و سپس ترویج و فرهنگ‌سازی آن در جامعه است».

در این کار که مصداق «بلاغ مبین» است، فقه و علوم عقلی هر کدام به نوعی نقش دارند. فلسفه اسلامی باید برای مسائل اصلی خود، امتداد اجتماعی ترسیم کند. فقه با گسترش میدان دید و نوآوری در استنباط، مسائل نوپدید چنین تمدنی را احصا و احکام آن را معین نماید (خامنه‌ای، بی تا (حوزه پیشرو و سرآمد)، ص ۵۳).

ط) محوریت قرآن در دین‌شناسی

حضور و نظارت دین اسلام در مسائل و پدیده‌های اجتماعی و ارائه هر گونه راه حل و راه‌کاری باید برگرفته از قرآن و سنت و با اعتماد و اتکا به آن دو باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۹ الف، ص ۲۵). از طرف دیگر ویژگی‌های قرآن همچون جامعیت، هدایت‌گر بودن، قابل‌فهم بودن، در دسترس بودن و جایگاه رفیع آن در فهم و تفسیر دین موجب می‌شود به صورت خاص در دین‌شناسی مورد توجه و عنایت قرار بگیرد. آیت‌الله خامنه‌ای بر این نکته تأکید دارد که با

تمرکز در قرآن می‌توان اصول کلی، نکات کلیدی و اصلی دین را استخراج کرد. برای تحقق این مهم توجه به چند راه لازم و ضروری است: الف) تشخیص محکمت و متشابهات؛ ب) ارجاع قرآن به قرآن در درک، فهم و تفسیر قرآن؛ ج) اجتناب از تحمیل نظر شخصی برای درک آنچه قرآن می‌گوید؛ د) بهره‌گیری از روایات صحیح صادرشده از پیامبر اکرم و امامان معصوم برای توضیح و تأکید بر محتوای آیات (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۳۴-۳۵/خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، ص ۱۴۶/خامنه‌ای/ه، ص ۲۲-۲۵). همین مبنا موجب شده است بر خلاف برخی که ابتدا با استفاده از علوم بشری و مراجعه به دیدگاه‌های اشخاص و شخصیت‌ها به اظهار نظر و ابراز رأی می‌پردازند، سپس با استنطاق از قرآن و سنت، حرف‌های خود را مستند به نصوص دینی می‌کنند. آیت‌الله خامنه‌ای با قرائت، تدبیر و تأمل در قرآن و مراجعه به سیره و سنت پیامبر اکرم و امامان اهل بیت به استنباط و استخراج مطالب دین بپردازند. تذکر این نکته لازم است که «قرآن محوری» به منزله «قرآن‌بسندگی» نیست. در این روی‌کرد توجه خاص به سیره و سنت معصومان جایگاه رفیع و غیر قابل انکاری دارد (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۸، صص ۵، ۸، ۴۶ و ۶۴).

برای سهولت دست‌یابی به آسیب‌ها و بایسته‌های ارائه‌شده، فهرست آنها تقدیم می‌شود:

بایسته‌ها	آسیب‌ها
استنباط مطالب با تکیه بر منابع اصیل	التقاط
تغذیه و تقویت فکری جامعه	تحجر و جمود
تبیین درست معارف دینی	تعصب جاهلانه
تولید و نوآوری اصولی و ضابطه‌مند	ولنگاری و سهل‌انگاری
توجه به پیوستگی و هماهنگی معارف دینی	آشفته‌انگاری و آشفته‌گویی
ارائه معارف به صورتی عمیق و تفکرزا	عوام‌گرایی و خرافه‌پردازی
حضور فعال در شناسایی و پاسخ‌دهی به مسائل اولویت‌بندی در طرح مسائل و مباحث	به‌روزنبودن
ناظر به حیات عملی و زندگی اجتماعی	بی‌تفاوتی نسبت به مباحث عینی در جامعه بشری

ارائه دین حداکثری و جامعه‌ساز	تفسیر و تبیین حداقلی از دین (فردمحور)
محوریت قرآن در دین‌شناسی	کم‌توجهی به قرآن

جمع‌بندی

دین‌شناسی به معنای مطالعه و بررسی دین، عهده‌دار مباحثی از جمله تعریف، منابع فهم دین، قلمرو و ابعاد دین است. در استنباط و فهم اصول اسلامی، به جای سلیقه‌ها و نظرهای شخصی یا اندوخته‌های ذهن و فکر این و آن، باید مدارک و متون اساسی دین یعنی قرآن و سنت اصل و منبع باشد؛ چنان‌که قلمرو دین هم صحنه تلاش‌های فردی انسان، هم صحنه بسیار گسترده و وسیع سیاست را برای زندگی انسان در بر می‌گیرد. برنامه پیام‌آوران سعادت به عنوان دین منحصر به عمل فردی و رابطه روحی او با خدا نیست؛ بلکه عرصه عظیم رابطه انسان با انسان، فرد با جامعه، انسان با محیط زیست و تشکیل نظام اجتماعی و سیاسی را نیز در بر می‌گیرد. اهمیت و جایگاه دین اقتضا می‌کند این موهبت الهی از هر آسیب، کاستی و خلأیی به دور باشد و به بایسته‌های لازم در شناخت و شناسایی درست آن نیز توجه لازم می‌ذول گردد.

در این نوشتار دوگانه آسیب‌ها و بایسته‌های دین‌شناسی در نگاه اندیشمند اجتماعی آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. در مواردی برای نشان‌دادن همراهی‌های همفکری ایشان با متفکر شهید استاد مطهری به مواردی از آثار شهید نیز استناد و ارجاع داده شده است؛ به گونه‌ای که می‌توان این موارد را به استاد شهید مطهری هم نسبت داد. در محور نخست از التقاط، تحجر و جمود، عوام‌گرایی و خرافه‌پرذاری و تعصب، بی‌تفاوتی نسبت به عینیت جامعه، به‌روزی نبودن و کم‌توجهی به قرآن کریم یاد کرده و در محور دوم بر راه‌کارهای بایسته مانند خروج از تجرد و ذهنیت محض، توجه به پیوستگی و نظام‌وارگی معارف دینی، استنباط مطالب از منابع اصیل دین، اولویت‌بندی، عمق‌نگری و ژرف‌اندیشی و تولید و نوآوری اصولی و ضابطه‌مند در ترسیم خطوط اصلی و فرعی تمدن‌نویین اسلامی تأکید شده است.

منابع

۱. انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. چ ۱، تهران: انتشارات سخن.
۲. آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۲). فرهنگ معاصر عربی-فارسی. چ ۳، تهران: نشر قطره.
۳. بازرگان، مهدی (۱۳۸۸). بعثت ۲ (آخرت و خدا هدف بعثت انبیاء). مجموعه آثار، ج ۱۷، چ ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۴. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۱). دین‌شناسی. چ ۱، قم: مرکز نشر اسراء.
۵. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۳). مفاتیح الحیاة. ویراست دوم، چ ۱۷۸، قم: مرکز نشر اسراء.
۶. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴ الف). روح توحید: نفسی عبودیت غیر خدا. چ ۱، تهران: مؤسسه جهادی صهباء.
۷. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱ ب). انسان ۲۵۰ ساله: بیانات مقام معظم رهبری درباره زندگی سیاسی- مبارزاتی ائمه معصومین. ویرایش دوم، چ ۱۴، تهران: مؤسسه جهادی مرکز صهباء.
۸. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲ ت). آفتاب در مصاف: علل و ابعاد حادثه عاشورا. چ ۲، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۹. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲ پ). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن کریم. ویرایش دوم، چ ۱، تهران: مؤسسه جهادی مرکز صهباء.
۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۵ ث). منشور معارف انقلاب اسلامی (پیام دهم خرداد ۱۳۶۹ به مناسبت نخستین سالروز حضرت امام). چ ۴، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۶ ج). دو امام مجاهد (امام حسن و امام حسین). چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۶ چ). تفسیر سوره برائت. چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۶ ح). هم‌زمان حسین (ده گفتار در تحلیل مبارزات سیاسی امامان معصوم). چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۸ خ). غناء متن درس خارج فقه. چ ۱، تهران: انتشارات فقه

- روز (وابسته به انتشارات انقلاب اسلامی).
۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۹ق). تفسیر سوره مجادله. ج ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۹ق). گفتاری در باب صبر. چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۷. خامنه‌ای، سیدعلی (اسفند ۱۳۹۴ق). آیت الکرسی. چ ۱، تهران: مؤسسه جهادی صهبا.
۱۸. خامنه‌ای، سیدعلی (بهار ۱۳۹۴گ). آداب روزه داری، احوال روزه‌داران. به کوشش علیرضا مختار پورقهرودی، چ ۲، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۹. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۴۰۱ل). تفسیر سوره تغابن. چ ۳، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۴۰۱م)، تفسیر سوره بقره. چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲۱. خامنه‌ای، سیدعلی (بی‌تا/ن). حوزه پیشرو و سرآمد. پیام به همایش بین‌المللی یکصدمین سالگشت بازتأسیس حوزه علمیه قم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (و) پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای. مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، در: khamenei.ir
۲۳. خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۴۰۱ه). تفسیر سوره حمد. چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲۴. خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۸۲). گستره شریعت. چ ۱، قم: دفتر نشر معارف.
۲۵. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه. چ ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۶. رشاد، علی‌اکبر (۱۳۸۹). منطق فهم دین. چ ۱، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۷. سبحانی، جعفر (۱۴۱۷ق). الالهیات علی هدی الكتاب والسنة والعقل. ج ۱، چ ۴، قم: مؤسسه الامام الصادق.
۲۸. شوشتری، محمدتقی (۱۴۲۵ق). قاموس الرجال. چ ۳، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۲۹. الصدوق، محمد بن علی (۱۴۲۳ق). التوحید. چ ۸، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۳۰. الطوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن (۱۴۰۹ق). إختیار معرفة الرجال المعروف برجال

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

- الکشی. مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد.
۳۱. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۳۸۷ق). *المبسوط فی فقه الإمامیه*. ج ۳، تهران: المكتبة المرتضوية.
۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳). *الکافی*. ج ۵، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳۳. متقی هندی، علاء‌الدین (۹۷۵ق)، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، تحقیق: محمود عمر الدمیاطی، ط ۲، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۴.
۳۴. مجلسی، محمدباقر، (بی تا) *بحار الانوار الجامعه لدرراخبار الائمه الاطهار*، تهران، المكتبة الاسلامیه.
۳۵. مجتهد شبستری، محمد، (۱۳۷۹)، *نقدی بر قرائت رسمی از دین*، تهران، طرح نو.
۳۶. مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). *مجموعه آثار*. ج ۱، چ ۱۱، تهران: صدرا.
۳۷. مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). *مجموعه آثار*. ج ۲۴، تهران: صدرا.
۳۸. مطهری، مرتضی (۱۳۸۶). *مجموعه آثار*. ج ۲۵، تهران: صدرا.
۳۹. مطهری، مرتضی (۱۳۹۲). *مجموعه آثار*. ج ۲۹، تهران: صدرا.
۴۰. مطهری، مرتضی (۱۴۰۱). *مجموعه آثار*. ج ۳۴، تهران: صدرا.
۴۱. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹) *یادداشت‌ها*، ج ۱، چ ۲ تهران: صدرا
۴۲. المفید (شیخ مفید)، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۴ق). *المسائل الصاغانیه. سلسله مؤلفات الشیخ*، ج ۳، ط ۲، بیروت: دار المفید.
۴۳. النجاشی، ابوالعباس احمد بن علی (۱۴۲۴ق). *رجال النجاشی*. ج ۷، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۴۴. الیاده، میرچا (۱۳۷۵). *دین پژوهی*. ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی، چ ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.